

Prawo do życia w obliczu zmian klimatycznych

Dr Przemysław Osóbka

Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy, Instytut Prawa i Administracji
e-mail: p.osobka@kpsw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-4632-840X>

Streszczenie: Bez prawa do życia nie ma mowy o prawach człowieka. Dlatego trzeba o nim mówić, zwłaszcza w obliczu największego współcześnie zagrożenia przed jakim stoi ludzkość, czyli zmian klimatycznych. Artykuł składa się z trzech części. W pierwszej przedstawia, jak zmiany klimatu zagrażają życiu i zdrowiu ludzi a także, które grupy społeczne są najbardziej zagrożone ich utratą. W drugiej części, autor mając świadomość, że prawo z reguły zawodzi gdy chodzi o ochronę życia i zdrowia ofiar zmian klimatu, zaprezentował kilka najnowszych aktów prawnych, z zakresu francuskiego i amerykańskiego porządku prawnego oraz prawa międzynarodowego, które próbują tę ochronę zwiększyć. Analizie poddano wyrok z 18 grudnia 2020 r. francuskiego sądu apelacyjnego w Bordeaux, Rozporządzenie wykonawcze w sprawie odbudowy i ulepszenia programów przesiedlania uchodźców oraz planowania wpływu zmian klimatycznych na migrację, wydane 4 lutego 2021 r. przez nowego Prezydenta Stanów Zjednoczonych Josepha R. Bidena Jr. oraz Opinię Komitetu Praw Człowieka z 7 stycznia 2020 r.

Słowa kluczowe: prawo do życia, prawa człowieka, zmiany klimatyczne, ochrona środowiska, prawo międzynarodowe.

Wprowadzenie

W sposób nieunikniony człowiek w każdej epoce myśli, że wraz z jego pokoleniem nastąpi koniec historii. Żeby wspomnieć tylko słynnego Francisa Fukuyamę, który wieścił, że demokracja liberalna stanie się dominującym systemem politycznym na świecie i *de facto* uniemożliwi powstanie kolejnych systemów.

Historia jednak nie zamierza się kończyć. Przeciwnie, historia pokazuje, że w każdym niemal pokoleniu dochodzi do rewolucyjnych i niespodziewanych zmian. W pokoleniu moich dziadków nie do pomyślenia było, że człowiek może stanąć na księżycu. Moi rodzice długo nie wierzyli, że możliwe jest rozebranie muru berlińskiego, a wraz z nim upadek komunizmu. Moje pokolenie nie wierzy w to, że zmiany klimatyczne w najbliższych latach zmienią rzeczywistość społeczną,

gospodarczą, polityczną i prawną tak dalece, że nazywanie ich rewolucją będzie wielce niestosowne.

A jednak zmiany klimatyczne mają miejsce. Dzieje się rewolucja, której ofiarami są tysiące, a wkrótce miliony ludzi, którzy tracą nie tylko swoje majątki, ale przede wszystkim życie i zdrowie. Z punktu widzenia ofiar nie ma znaczenia, czy ta rewolucja jest efektem skrajnie nieodpowiedzialnej i grabieżczej gospodarki prowadzonej przez człowieka, czy jest skutkiem wzmożonej aktywności słońca lub innych czynników przyrodniczych.

A jednak ciągle znajdują się tacy, którzy twierdzą, że to dobrze, że klimat się nie ociepla, bo zimą czasami zdarzają się mroźne dni¹. Nieumiejętność odróżnienia pogody od klimatu można porównać do braku wiedzy o tym, czym jest wolny weekend, a czym trzytygodniowy urlop.

Są i tacy którym *el niño* kojarzy się bardziej z figurką Dzieciątka na Boże Narodzenie² niż z niszczycielskim wiatrem siejącym spustoszenie na ogromnych połaciach planety. Wielu wciąż nie widzi związku między segregacją odpadów a czystym powietrzem, którym na co dzień oddychają. A znajdują się pewnie i tacy, dla których fotowoltaika to bardziej rodzaj fotografii niż sposób na wykorzystanie odnawialnego źródła energii, jakim jest promieniowanie słoneczne.

Brytyjski socjolog Anthony Giddens uważa, że wiele problemów związanych ze zmianami klimatycznymi nie zostanie rozwiązanych do czasu, aż zagrożenia z nich wynikające nie staną się widoczne w codziennym życiu przeciętnego obywatela. Ten swoisty *paradoks Giddensa* wywiera wpływ na każdy aspekt reakcji człowieka na zmiany klimatyczne. Badania wskazują, że jakkolwiek większość ludzi ma świadomość tego, że zmiany klimatyczne są poważnym zagrożeniem, to tylko znikoma ich część jest skłonna dostosować do nich tryb swojego życia, swoje przyzwyczajenia, nawyki, upodobania, itp³.

Humanistyczna wizja świata, niezależnie od jej teologicznych konotacji, czyni człowieka najwyższą i pierwotną wartością w hierarchii dóbr tego świata. Przymiot ten każe wyposażać każdą istotę ludzką w cały katalog należnych jej praw człowieka. Tutaj rodzi się potrzeba ochrony tej wartości i przysługujących jej praw przed wszelkimi zagrożeniami dla jej podmiotowości i integralności.

Tak jak niegdyś niewolnictwo, wojny światowe, *holokaust*, czy *apartheid* stanowiły zagrożenia dla życia, wolności i godności człowieka, tak współcześnie jednym z takich zagrożeń stają się zmiany klimatyczne. Społeczność międzynarodowa jest zobowiązana do ochrony praw człowieka we wszystkich aspektach, także w obliczu wyzwań związanych ze zmianami klimatu i ich skutkami. Zasada 15 Deklaracji z Rio de Janeiro w sprawie środowiska i rozwoju zobowiązuje państwa do przyjęcia ostrożnego podejścia do minimalizowania szkód środowiskowych oraz do działania

¹ Donald J. Trump: „It’s freezing in New York – where the hell is global warming?”, cyt. za H. Cheung, *What does Trump actually believe on climate change?*, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-51213003> [24.03.2021].

² M. Góra, *W roli głównej el niño*, https://opoka.org.pl/biblioteka/I/IC/el_nino.html [24.03.2021].

³ A. Giddens, *Klimatyczna katastrofa*, Warszawa 2010, s. 10.

w samym tylko przypadku powstania „zagrożenia poważnymi lub nieodwracalnymi szkodami”, nawet przy braku pełnej naukowej pewności⁴.

W przypadku zmian klimatycznych nie ma żadnej niepewności. Zmiany klimatyczne wyrządziły już bardzo wiele poważnych szkód. Mary Robinson była Wysoka Komisarz Narodów Zjednoczonych do Spraw Praw Człowieka nazwała zmiany klimatyczne największym zagrożeniem dla praw człowieka w XXI w.⁵

W pierwszych dziesięcioleciach XXI w. związek między zmianami klimatu a prawami człowieka wzbudza coraz większe zainteresowanie. Zajmują się nim m. in. Rada Praw Człowieka ONZ, rządy państw oraz organizacje międzynarodowe, w tym konferencja państw-stron Ramowej Konwencji Narodów Zjednoczonych w Sprawie Zmian Klimatu. Kamieniem milowym w tym zakresie było przyjęcie Deklaracja z Male w Sprawie Ludzkiego Wymiaru Globalnych Zmian Klimatycznych. Dokonali tego przedstawiciele małych wyspiarskich państw rozwijających się w listopadzie 2007 r. na konferencji w Male, stolicy Malediwów⁶.

Deklaracja z Male była pierwszym międzyrządowym oświadczeniem, w którym wyraźnie uznano, że zmiany klimatyczne mają „wyraźne i bezpośrednie konsekwencje dla pełnego korzystania z praw człowieka”, w tym między innymi prawa do życia, prawa do uczestniczenia w życiu kulturalnym, prawa do użytkowania i korzystania z mienia, prawa do odpowiedniego poziomu życia, prawa do wyżywienia oraz prawa do najwyższego możliwego do osiągnięcia poziomu zdrowia fizycznego, jak i psychicznego⁷.

Myśląc o związku między zmianami klimatycznymi, a prawami człowieka, można wskazać wielorakie relacje, m. in.:

- ograniczanie możliwości korzystania z praw człowieka (np. prawa do życia, prawo do odpowiedniego poziomu życia) związane z konsekwencjami ekstremalnych zjawisk pogodowych,
- naruszanie praw człowieka (np. ograniczanie wolności osobistej, prawa do użytkowania i korzystania z własności prywatnej, czy ograniczanie swobody działalności gospodarczej) w związku z realizacją międzynarodowych i krajowych programów przeciwdziałania skutkom zmian klimatu,
- ograniczanie dostępu do prawa każdego człowieka do korzystania z najwyższego osiągalnego poziomu ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego ze względu na zmiany występowania niektórych wirusów i chorób zakaźnych wskutek globalnego wzrostu temperatury powietrza,
- ograniczenia praw narażonych grup społecznych, w tym kobiet, dzieci, osób starszych, niepełnosprawnych oraz społeczności marginalizowanych,

⁴ *Report of the United Nations Conference on Environment and Development, (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, Annex I Rio Declaration on Environment and Development (A/CONF.151/26 (Vol. I)).*

⁵ *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment (A/HRC/31/52), p. 23.*

⁶ *Male' Declaration on the Human Dimension of Global Climate Change, Male', Republic of Maldives, 14 November 2007, http://www.ciel.org/Publications/Male_Declaration_Nov07.pdf [24.03.2021].*

⁷ *Ibidem*, s. 2.

- ograniczanie lub nawet całkowita utrata praw obywatelskich w związku z deterytorializacją klimatyczną małych państw wyspiarskich.

Dlatego zasadne wydaje się podjęcie próby refleksji nad tym, jak w obliczu tych zagrożeń zmieniają się mechanizmy i instrumenty ochrony praw człowieka. Ograniczoność formalna i objętościowa niniejszego artykułu sprawia, że zostaną omówione w nim jedynie wybrane zagadnienia odnoszące się do zagrożeń dla prawa do życia. Pozostałe, takie jak prawo do samostanowienia, prawo do edukacji, prawo do rozwoju, prawo do zdrowia, prawo do pożywienia i wody, prawo do czystego powietrza i środowiska, itp. zostaną podjęte w kolejnych artykułach, które jak miemam, z naiwnością właściwą autorowi, staną się w najbliższym czasie owocem moich dalszych naukowych poszukiwań.

Zmiany klimatyczne a ochrona prawa życia

Gdyby nie gwarancje prawa do życia dla każdej istoty ludzkiej dyskusja o poszanowaniu pozostałych praw człowieka byłaby bezcelowa. Każde zagrożenie dla przestrzegania prawa do życia stanowi olbrzymie ryzyko powstawania dalszych naruszeń tej niezwykle delikatnej materii. Specyfika zmian klimatycznych wyrażająca się w ich przejawach, takich jak m. in. globalne ocieplenie, podnoszenie się poziomu mórz i oceanów, deterytorializacja klimatyczna, dezertyfikacja (pustynnienie), topnienie lodowców, czy wielkoskalowe zjawiska pogodowe jak *el niño* i *la niña*, sprawia, że życie ludzkie jest nieustannie zagrożone.

Prawo do życia zostało objęte ochroną przez niemal wszystkie akty prawa międzynarodowego, które kreują uniwersalne oraz regionalne standardy praw człowieka. Zostało to wyrażone m. in. w art. 3 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka⁸, w art. 6 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r.⁹ (dalej: MPPOiP), w art. 2 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.¹⁰ (dalej: EKPCz), w art. 4 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1969 r.¹¹ (dalej: AKPCz) oraz w art. 4 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z 1981 r.¹² (dalej: AKPCziL).

W większości, jeśli nie we wszystkich traktatach praw człowieka, prawo do życia jest pierwszym z katalogu praw niederożowalnych, stając się tym samym pra-

⁸ *The Universal Declaration of Human Rights*, General Assembly resolution 217 A, Paris, 10 December 1948 <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> [24.03.2021].

⁹ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r.* (Dz.U. 1977 Nr 38 poz. 167).

¹⁰ *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r.* (Dz.U. 1993 Nr 61 poz. 284).

¹¹ *American Convention of Human Rights* (Adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969), <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm> [24.03.2021].

¹² *African Charter on Human and Peoples' Rights*, Nairobi, 27 June 1981, <https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights> [24.03.2021].

wem bezwzględnie wiążącym, absolutnie wymagalnym, niepodlegającym derogacji ani jakiegokolwiek limitacji¹³.

Komitet Praw Człowieka ONZ określił prawo do życia jako „najwyższe prawo” oraz „podstawowe prawo wobec wszystkich praw człowieka”. Zdaniem Komitetu jest to prawo, od którego nie wolno odstępować nawet w sytuacji wyjątkowej¹⁴.

Sądzę, że w perspektywa zmian klimatycznych w kontekście zapewnienia ochrony prawa do życia jest właśnie jedną z takich sytuacji wyjątkowych. Z pewnością wymaga ona poszerzenia katalogu zobowiązań pozytywnych państwa w tej sferze. Skoro można na podstawie orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka stwierdzić objęcie przez prawo do życia parasolem ochronnym praw socjalnych, czy prawa do zdrowia, to *per analogiam* można go poszerzyć o prawo do życia w bezpiecznym i czystym środowisku.

Trybunał w sprawach *Mastromatteo przeciw Włochom* oraz *Tanribilir przeciw Turcji* jednoznacznie wskazał, że art. 2 ust. 1 zd. 1 EKPCz nakazuje państwu nie tylko powstrzymywanie się od umyślnego i niezgodnego z prawem pozbawiania życia, ale także podjęcie odpowiednich kroków w celu ochrony życia osób podlegających jego jurysdykcji¹⁵.

Trybunał orzekł, że pozytywne zobowiązanie państwa powstanie, jeżeli zostanie ustalone, że władze wiedziały lub powinny były wiedzieć w czasie istnienia rzeczywistego i bezpośredniego zagrożenia życia zidentyfikowanej osoby lub osób w wyniku czynów zabronionych osoby trzeciej i że nie podjęły one w ramach swoich uprawnień działań od których rozsądnie można było oczekiwać, że pozwolą uniknąć tego ryzyka¹⁶.

Antropogeniczny charakter zmian klimatycznych nie budzi już wątpliwości, został wielokrotnie potwierdzony w raportach Międzyrządowego Zespołu do Spraw Zmiany Klimatu (*Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*)¹⁷ i stał się podstawą mocnego konsensusu naukowego, w którym zdecydowana większość (97–98%) naukowców badających klimat zgadza się co do tego, że zmiany klimatyczne odpowiada człowiek¹⁸.

Dysponując szeroką wiedzą o zmianach klimatycznych i ich antropogenicznych przyczynach państwa niewątpliwie mają pozytywne zobowiązanie do ochrony życia swoich obywateli oraz innych osób podlegających ich jurysdykcji.

¹³ Zob. art. 4 ust. 2 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, art. 15 ust. 2 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, art. 27 ust. 2 Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka,

¹⁴ Human Rights Committee, *General Comment No. 6 (1982) on art. 6 (Right to life)*, par. 1; Human Rights Committee, *General Comments No. 14 (1984) on art. 6 (Right to life)*, par. 1.

¹⁵ *Case of Mastromatteo v. Italy*, Judgement, Strasbourg, 24 October 2002, p. 67., *Affaire Tanribilir c. Turquie*, Arrêt, Strasbourg, 16 november 2000, p. 70.

¹⁶ *Case of Mastromatteo v. Italy*, op. cit., p. 68.

¹⁷ IPCC, *AR6 Synthesis Report: Climate Change 2022*, <https://www.ipcc.ch/report/sixth-assessment-report-cycle/> [24.03.2021].

¹⁸ M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, *Nauka o klimacie*, Warszawa 2018, s. 320–321.

Według IPCC, ryzyko wystąpienia dalszych ekstremalnych zjawisk pogodowych i wynikającego z nich zagrożenia dla życia ludzkiego mieści się w przedziale od umiarkowanego do wysokiego przy wzroście temperatur od 1°C do 2°C powyżej poziomów sprzed epoki przemysłowej¹⁹.

Raport Banku Światowego zauważa, że dalsze skutki zdrowotne zmiany klimatu mogą obejmować choroby i zgony w wyniku ekstremalnych zjawisk pogodowych. Smog wywołany wzrostem temperatury powoduje choroby układu oddechowego oraz choroby serca i naczyń krwionośnych. W niektórych regionach wywołany zmianami klimatycznymi wzrost stężenia alergenów może zwiększyć częstość występowania chorób układu oddechowego²⁰.

W kontekście zmian klimatycznych ekstremalne zdarzenia pogodowe mogą być najbardziej widocznym i najbardziej dramatycznym zagrożeniem dla korzystania z prawa do życia, ale bynajmniej nie jedynym. Zmiany klimatyczne zabijają poprzez suszę, zwiększone upały, rozprzestrzenianie się chorób i na wiele innych sposobów.

Według Światowej Organizacji Zdrowia (*World Health Organisation, WHO*) z powodu zmian klimatycznych rocznie umiera na świecie 150 tys. osób²¹. Według raportu *Climate Vulnerable Forum* i *DARA International*, zmiany klimatyczne mogą być już teraz odpowiedzialne nawet za około 400 tys. zgonów rocznie, a do 2030 r. liczba ta może wzrosnąć do 700 tysięcy²².

Choć dla wielu nie są to być może jeszcze porażające liczby to nie da się zaprzeczyć, że one stale rosną. Dodatkowy niepokój wzbudza fakt, że ci, którym udaje się przeżyć stają się „uchodźcami klimatycznymi”, czyli takimi, którym prawo międzynarodowe, jak również krajowe porządki prawne wciąż jeszcze zbyt często odmawiają prawa do ochrony życia.

Choć cały czas używamy tego pojęcia, by prowokować dyskusję o problemie, to dotychczas nie znalazło ono powszechnego uznania w dokumentach i aktach prawnych. Najnowsze dane wskazują jednoznacznie, że więcej wewnętrznych przemieszczeń ludności dokonuje się właśnie z powodu zmian klimatycznych niż konfliktów zbrojnych. Oszacowano, że w 2017 r. spośród około 30,6 mln osób przemieszczonych w 135 państwach na całym świecie, 60 proc. było zmuszonych do zmiany miejsca bytowania wskutek wymuszonej ucieczki przed konsekwencjami klęsk żywiołowych wywołanych przez zmiany klimatu²³. Według różnych szacunków dotyczących przyszłych migracji klimatycznych w 2050 r. możli-

¹⁹ IPCC, *AR5 Synthesis Report: Climate Change 2014*, s. 19, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/SYR_AR5_FINAL_full.pdf [24.03.2021].

²⁰ *Turn Down the Heat: Why a 4°C Warmer World Must Be Avoided*. Washington, DC, World Bank 2012, <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11860> License: CC BY-NC-ND 3.0 IGO., s. 18, [22.04.2021].

²¹ <https://www.who.int/heli/risks/climate/climatechange/en/> [28.03.2021].

²² *Climate Vulnerability Monitor 2nd Edition. A Guide to the Cold Calculus of a Hot Planet*, Fundación DARA Internacional 2012, s. 17.

²³ <https://www.climate-refugees.org/why> [28.03.2021].

we jest, że nawet 200 milionów osób będzie zmuszonych do zmiany miejsca bytowania²⁴.

Dopiero w ostatnich latach dało się zauważyć pewne symptomy zmiany podejścia do przyznawania ochrony prawnej „uchodźcom klimatycznym”. Nie można nie docenić, że zaczęło się to dziać zarówno w sferze międzynarodowej, jak również w wymiarach krajowych. O tej swoistej zmianie będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu, w tym jednak miejscu koniecznie trzeba zwrócić uwagę na pewną, bardzo niebezpieczną właściwość negatywnych konsekwencji zmian klimatu. Chodzi o łatwość z jaką one uderzają w one w grupy defaworyzowane, najsłabsze, bezbronne, którym z trudem przychodzi adaptować się do skutków zmian. Chodzi o kobiety, dzieci, osoby przewlekle chore, ubogie, starsze i niepełnosprawne. To ich życie i zdrowie są najbardziej zagrożone.

Zagrożeń dla ludzkiego zdrowia wynikających wprost ze zmian klimatycznych nie trzeba szukać daleko. Według węgierskich naukowców z Sieci Badawczej Lorranda Eotvoesa (*Eötvös Loránd Kutatási Hálózata*) zmiany klimatyczne sprawiły, że w ostatnich dziesięcioleciach do Europy przybyło wiele gatunków inwazyjnych. Jednym ze szkodliwych skutków pojawienia się tych gatunków jest to, że mogą one rozprzestrzeniać patogeny różnych chorób, stwarzając w rezultacie zagrożenie dla zdrowia²⁵. Na Węgrzech oprócz 50 rodzimych gatunków komarów kęszących w ciągu ostatniego dziesięciolecia zaobserwowano trzy nowe gatunki inwazyjne, które mogą przenosić na ludzi i zwierzęta wirusy i nicienie²⁶.

Z kolei według *Oxfam*²⁷ skutki zmian klimatycznych stanowią szczególne zagrożenie dla praw kobiet do życia, zdrowia, bezpieczeństwa i żywności. Według szacunków *Oxfam* w regionie Afryki subsaharyjskiej i w Azji kobiety produkują odpowiednio 80 proc. i 60 proc. żywności tam uprawianej, a mimo to uzyskują najmniejsze wsparcie w czasie klęsk żywiołowych, takich jako powódzie czy susze powstające wskutek zmian klimatu. Ponadto w ubogich krajach doświadczających jakże bolesnych konsekwencji tych zmian, poświęcają znacznie więcej czasu na dostarczanie opału i wody, opiekują się osobami chorymi, dziećmi i członkami

²⁴ O. Brown, *Migration and Climate Change*, International Organization for Migration, Geneva 2008, s. 9.

²⁵ *Hungarian Mosquito Surveillance project: CER launches new research project using the citizen science method to support the prevention of possible future epidemics*, <https://elkh.org/en/news/hungarian-mosquito-surveillance-project-cer-launches-new-research-project-using-the-citizen-science-method-to-support-the-prevention-of-possible-future-epidemics/> [07.04.2021].

²⁶ Chodzi o komara tygrysiego (*Aedes albopictus*), który roznosi 22 wirusy, m. in. wirusy dengi, żółtej febry i Gorączki Zachodniego Nilu; azjatyckiego komara buszu (*Aedes japonicus*), który może roznosić m.in. wirusa japońskiego zapalenia mózgu czy wirusa tropikalnej choroby czikungunia; a także komara z gatunku *Aedes koreicus*, który może przenosić nicienie *Dirofilaria immitis* i *Dirofilaria repens*, które odpowiadają np. za parazytozę serca i skóry u psów. Zob.: <https://szunyogmonitor.hu/> [07.04.2021]; <https://elkh.org/en/news/asian-tiger-mosquito-could-spread-dangerous-pathogens-nationwide-survey-to-continue-with-help-of-local-population/> [07.04.2021].

²⁷ Grupa 19 niezależnych organizacji pozarządowych założona w 1995 r., nawiązująca do założonej w 1942 r. organizacji *Oxford Committee for Famine Relief*, zob.: <https://www.oxfam.org/en/our-history> [30.03.2021].

rodzin. Mimo w przypadku wystąpienia niedoborów żywności to one zazwyczaj otrzymują najmniejsze porcje jedzenia²⁸. Kobiety cierpią również z powodu wyższego poziomu śmiertelności i zachorowalności w sytuacjach katastrof naturalnych i klęsk żywiołowych²⁹.

Te nadzwyczaj łatwo zauważalne nierówności pomiędzy kobietami i mężczyznami wskazują, że kobiety we wskazanych wyżej częściach świata, zwłaszcza te żyjące na obszarach wiejskich, mają zazwyczaj więcej obowiązków, natomiast ich prawa są gwarantowane w dużo mniejszym zakresie. Daje to asumpt do postawienia tezy o bardzo prawdopodobnym naruszeniu art. 2, art. 24, a być może nawet art. 14 Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet z 18 grudnia 1979 r.³⁰.

Podobne wnioski płynące z własnych obserwacji oraz raportów państw członkowskich przedstawia Komitet ONZ ds. Likwidacji Dyskryminacji Kobiet (*Committee on the Elimination of Discrimination against Women*), który w Komentarzu ogólnym nr 37 szczegółowo omawia związane z płcią wymiary ograniczania ryzyka katastrof naturalnych w kontekście zmian klimatycznych. Zdaniem twórców Komentarza nr 37 państwa-strony powinny dopilnować, aby wszystkie strategie polityczne, przepisy i działania związane z ograniczaniem ryzyka katastrof i zmianami klimatycznymi uwzględniały kwestie płci i były oparte na zasadach opartych na prawach człowieka³¹.

Jakkolwiek Komitet, w kontekście art. 14 uznaje, że kobiety zamieszkujące na obszarach wiejskich mają prawo do odpowiedniego standardu życia, mieszkania i komunikacji, to jednak czynniki te są bardzo rzadko brane pod uwagę w dyskusjach na temat zmian klimatycznych³².

Kolejną grupą, której przedstawiciele w szczególności sposób są narażeni na utratę życia lub zdrowia w konsekwencji zmian klimatycznych są dzieci. Są one

²⁸ *Problem klimatu a prawa człowieka*, Oxfam Briefing Paper, Październik 2008, s. 11.

²⁹ W Indonezji, 26 grudnia 2004 r., wskutek kataklizmu wywołanego przez tsunami wywołane przez trzęsienie ziemi o sile 9 stopni w skali Richtera, w dystrykcie *Aceh Besar*, tylko 189 z 676 ocalałych osób to były kobiety. Mężczyźni, którzy przeżyli, przewyższali liczbę ocalałych kobiet w stosunku prawie 3:1. W czterech wioskach okręgu *North Aceh* na 366 zgonów 284 to były kobiety. Zob.: *The tsunami's impact on women*, Oxfam Briefing Note. Marzec 2005.

³⁰ Art. 14 ust. 1 Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz.U. 1982 nr 10 poz. 71), stanowi m. in., że: “ Państwa-Strony wezmą pod uwagę szczególne problemy stojące przed kobietami na wsi i ważną rolę, jaką odgrywają one w życiu gospodarczym swoich rodzin (...)”. Zob.: N. Gabr, *General Recommendation on Article 14 of CEDAW Rural Women*, s. 4, <https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CEDAW/30thAnniversaryCEDAW/GeneralRecommendationOnArticleNaelaGabr.pdf> [30.03.2021].

³¹ Committee on the Elimination of Discrimination Against Women, *General Comment No. 37(2018) on the Gender-Related Dimensions of Disaster Risk Reduction in the Context of Climate Change*, CEDAW/C/GC/37 (13 March 2018), pkt. 26–27.

³² The International Alliance of Women, Global Gender Climate Alliance, CEDAW, *Rural Women and Climate Change*, EGM/RW/2011/RP.1, Accra, Ghana, 20–23 September 2011, s. 4, <https://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw56/egm/IAW-RP-1-EGM-RW-Sep-2011.pdf>[30.03.2021].

szczególnie wrażliwe na skutki zmian klimatycznych, ponieważ fizjologicznie i metabolicznie nie są tak odporne jak osoby dorosłe. Ich wciąż rozwijające się organizmy narażone są na większe ryzyko zarażenia się chorobami związanymi ze zmianami klimatu i utratę zdrowia wskutek związanych z nimi komplikacjami z powodu obniżonej odporności funkcjonalnej³³.

Badania pokazują, że dzieci są bardzo wrażliwe na wzrost temperatury, który został powiązany ze wzrostem obciążenia niedożywieniem, cholera, chorobami biegunkowymi i chorobami przenoszonymi przez wirusy, takimi jak denga i malaria³⁴. Przewiduje się również, że skutki zmiany klimatu zwiększą liczbę dzieci dotkniętych klęskami naturalnymi, z ok. 66,5 mln rocznie pod koniec lat 90-tych XX w. do aż 175 mln rocznie w drugiej dekadzie XXI w³⁵.

Skutki zmian klimatu w szczególny sposób dotyczą również osoby niepełnosprawne. Należą one do grup defaworyzowanych. Bardzo często znajdują się w niekorzystnym położeniu społecznym i ekonomicznym przez co mogą nie mieć dostępu do odpowiednich zasobów, informacji i usług niezbędnych do przystosowania się do konsekwencji zmian klimatycznych. Osoby niepełnosprawne mogą bardziej odczuwać skutki zdrowotne zmiany klimatu, ponieważ niektóre z nich są bardziej podatne na nowe choroby z powodu już wcześniej istniejących schorzeń. Wiele z nich jest szczególnie narażonych na zaniedbanie, porzucenie, a nawet śmierć podczas migracji lub klęsk żywiołowych, których częstotliwość i siła wzrastają wraz z natężeniem zmian klimatycznych.

W 2019 r. głos w tej właśnie sprawie zabrała Rada Praw Człowieka ONZ przyjmując Rezolucję A/HRC/41/L.24, w której zajęła się po raz pierwszy prawami osób niepełnosprawnych w kontekście zmian klimatycznych. Znaczenie tej Rezolucji doceniło m. in. *Human Rights Watch*, które zauważa, że „podczas gdy kobiety, ludność tubylcza i młodzież z powodzeniem włączają się do dyskusji na temat działań na rzecz klimatu, osoby niepełnosprawne są w niej w dużej mierze nieobecne”³⁶.

Rezolucja ta mogłaby być pierwszym krokiem w kierunku wypełnienia tej luki, dając osobom niepełnosprawnym możliwość zaangażowania się w debatę na temat przeciwdziałania zmianom klimatycznym. Jest to o tyle istotne, że o wpływie zmian klimatycznych na zdrowie i życie osób niepełnosprawnych milczy sama Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych z 13 grudnia 2006 r. Konwencja jedynie pośrednio zauważa ten wpływ przez pryzmat klęsk żywiołowych³⁷.

Rezolucja z lipca 2019 r. zawiera wezwanie dla Biura Wysokiego Komisarza ds. Praw Człowieka do przeprowadzenia badania z udziałem rządów, organów ONZ, organizacji międzyrządowych i pozarządowych zajmujących się prawami osób nie-

³³ *Children's Vulnerability to Climate Change and Disaster Impacts in East Asia and the Pacific*, UNICEF East Asia and Pacific Regional Office 2011, s. 1.

³⁴ Ibidem.

³⁵ *Legacy of disasters. The impact of climate change on children*, Save the Children UK 2007, s. 1.

³⁶ <https://www.hrw.org/news/2019/07/15/un-climate-resolution-emphasizes-protection-disability-rights> [08.04.2021].

³⁷ Art. 11 Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. 2012 poz. 1169).

pełnosprawnych, skoncentrowanego na sposobach lepszej ochrony i promowania praw osób niepełnosprawnych w kontekście zmian klimatycznych³⁸.

Wreszcie *last but not least* osoby starsze i przewlekle chore są bardziej niż inni narażone na skutki wysokich temperatur i wykazują znacznie wyższe ryzyko śmiertelności w ekstremalnych warunkach pogodowych. Szczególne czynniki ryzyka dla tej grupy to: choroby wywoływane przez zanieczyszczoną wodę, choroby przenoszone przez kleszcze lub komary, słaba jakość powietrza, wysokie temperatury oraz klęski żywiołowe. Osoby starsze i przewlekle chore są bardziej zagrożone konsekwencjami zmian klimatycznych ze względu na zwiększoną podatność na choroby i wpływ stresu, ograniczoną możliwość zaopatrywania się w żywność i wodę oraz mniejszą zdolność do szybkiej mobilizacji i przemieszczania się na wypadek wystąpienia klęsk żywiołowych. David Filiberto i inni twierdzą, że skutki zdrowotne zmian klimatycznych dla osób starszych można podzielić na dwie kategorie. Do pierwszej należą te wynikające z większego narażenia osób starszych na zagrożenie. Do drugiej należą te, które są kombinacją narażenia oraz większej reaktywności rozumianej jako cecha starzenia się³⁹.

Czynniki społeczne i ekonomiczne mogą również zwiększać wrażliwość niektórych osób starszych. Połączenie przewlekłych problemów zdrowotnych i izolacji społecznej oraz bardziej ograniczony dostęp do usług społecznych, które często towarzyszą codzienności osób starszych, może zmniejszyć ich zdolność radzenia sobie ze stresem związanym ze zmianami klimatycznymi⁴⁰.

Nie powinno zatem dziwić, że Rada Praw Człowieka ONZ dostrzegając w pierwszych dziesięcioleciach XXI w. problem negatywnego wpływu zmian klimatu na przestrzeganie praw człowieka, przyjęła szereg rezolucji i wydała wiele decyzji oraz innych aktów, które dotyczą właśnie tego wpływu, ze szczególnym uwzględnieniem coraz bardziej ograniczonych przez zmiany klimatyczne możliwości korzystania z ochrony prawa do życia⁴¹.

³⁸ *Resolution adopted by the Human Rights Council on 9 July 2019*, A/HRC/41/L.24, pkt. 10.

³⁹ D. Filiberto, E. Wethington, K. Pillemer, N. M. Wells, M. Wysocki, J. T. Parise, *Older People and Climate Change: Vulnerability and Health Effects*, *Generations: Journal of the American Society on Aging*, Vol. 33, No. 4, Gray and Green: The Intersection of Aging and the Environment (Winter 2009–2010), s. 19–25.

⁴⁰ G. Haq, *Growing Old in a Changing Climate*, *Public Policy & Aging Report*, Volume 27, Issue 1, 2017, s. 8–12.

⁴¹ Pośród naprawdę bardzo wielu aktów Rady Praw Człowieka ONZ z omawianego zakresu, szczególną uwagę warto zwrócić na: *Human Rights Council Decision 2/104*, 27 November 2006, A/HRC/DEC/2/104; *Resolution 7/23*, 28 March 2008, A/HRC/RES/7/23; *Resolution 10/4*, 25 March 2009, A/HRC/RES/10/4; *Resolution 17/22*, 17 October 2011, A/HRC/RES/18/22; *Resolution 26/27*, 15 July 2014, A/HRC/RES/26/27; *Resolution adopted by the Human Rights Council on 2 July 2015*, A/HRC/RES/29/15; *Resolution adopted by the Human Rights Council on 1 July 2016*, A/HRC/RES/32/33; *Resolution adopted by the Human Rights Council on 22 June 2017*, A/HRC/RES/35/20; *Resolution adopted by the Human Rights Council on 5 July 2018*, A/HRC/RES/38/4; *Resolution adopted by the Human Rights Council on 12 July 2019*, A/HRC/RES/41/21; *Resolution adopted by the Human Rights Council on 16 July 2020*, A/HRC/RES/44/7;

Ponadto w marcu 2012 r. Rada Praw Człowieka ONZ podjęła decyzję o ustanowieniu mandatu Specjalnego Sprawozdawcy ds. Praw Człowieka i Środowiska, który zajmuje się m. in. badaniem zależności między prawami człowieka a korzystaniem z bezpiecznego, czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska oraz promowaniem najlepszych praktyk odnoszących się do wykorzystywania praw człowieka w kształtowaniu polityki środowiskowej. W marcu 2018 r. Rada postanowiła przedłużyć mandat Specjalnego Sprawozdawcy i mianowała na to stanowisko Davida R. Boyda⁴².

Aby skutecznie chronić prawo do życia w obliczu zagrożenia zmianami klimatycznymi, rządy państw i odpowiednie organy organizacji międzynarodowych muszą podejmować skuteczne środki łagodzące ich konsekwencje. Ponieważ zmiany klimatyczne wydają się być nieuniknione ich działania muszą chronić najbardziej zagrożone grupy i pozwalać im przystosować się do nich. Muszą także zapobiegać dającej się przewidzieć utracie zdrowia lub nawet życia nie tylko przez obywateli poszczególnych państw ale również przez wszystkie inne osoby znajdujące się w ich jurysdykcji.

W latach 2020–2021 dały się zauważyć pewne symptomy wzmiankowanej w pierwszej części artykułu zmiany w zakresie postrzegania ochrony prawa do życia w perspektywie zmian klimatycznych. Niezwykle cenne wydaje się to, że nastąpiły one zarówno w sferze prawa międzynarodowego, jak również w krajowych porządkach prawnych. Nie sposób również nie docenić, że wiążą się one z decyzjami organów organizacji międzynarodowych, aktami organów władzy wykonawczej oraz orzecznictwem sądów poszczególnych państw.

Aby uprawdopodobnić tezę, o dokonującej się na naszych oczach, zmianie postrzegania ochrony prawa do życia w kontekście zmian klimatu, drugą część artykułu poświęcę na analizę wyroku wydanego 18 grudnia 2020 r. przez francuski sąd apelacyjny w Bordeaux⁴³, Rozporządzenia wykonawczego w sprawie odbudowy i ulepszenia programów przesiedlania uchodźców oraz planowania wpływu zmian klimatycznych na migrację, wydanego 4 lutego 2021 r. przez nowego Prezydenta Stanów Zjednoczonych Josepha R. Bidena Jr.⁴⁴ oraz Opinii Komitetu Praw Człowieka z 7 stycznia 2020 r.⁴⁵

Francja

Na początku 2021 r. media na całym świecie poinformowały, że chorujący na astmę uchodźca z Bangladeszu uniknął deportacji z Francji po tym, jak sąd apelacyjny w Bordeaux orzekł, że zanieczyszczenie powietrza w jego rodzinnym

⁴² *Resolution adopted by the Human Rights Council on 22 March 2018, A/HRC/RES/37/8.*

⁴³ Cour administrative d'appel de Bordeaux, 2ème chambre, 18 décembre 2020, 20BX02193,20BX02195, <https://juricaf.org/arret/FRANCE-COURADMINISTRATIVEDAPPELDEBORDEAUX-20201218-20BX0219320BX02195> [14.04.2021].

⁴⁴ *Executive Order 14013 of February 4, 2021, Rebuilding and Enhancing Programs To Resettle Refugees and Planning for the Impact of Climate Change on Migration*, Federal Register Vol. 86, No. 25, Tuesday, February 9, 2021.

⁴⁵ *Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication No. 2728/2016*, 7 January 2020, CCPR/C/127/D/2728/2016.

kraju może spowodować pogorszenie jego stanu zdrowia, a nawet przyczynić się do jego śmierci. Uważa się, że jest to pierwsze na świecie orzeczenie sądu, dla którego jakość powietrza była decydującym czynnikiem w sprawie o deportację. W niektórych komentarzach pojawiły się stwierdzenia, że orzeczenie stanowi pozytywny krok w kierunku ustalenia, że ochrona wynikająca z prawa międzynarodowego praw człowieka powinna być zapewniona także „uchodźcom klimatycznym”, których zdrowie i życie są zagrożone w wyniku kryzysu klimatycznego⁴⁶.

Francuski sąd, w oparciu o stosowną dokumentację medyczną uznał, że nie ma możliwości zadbania o stan zdrowia uchodźcy w jego kraju pochodzenia. Zdaniem sądu byłby on narażony w Bangladeszu, gdzie poziom drobnych cząstek w powietrzu jest jednym z najwyższych na świecie, na przedwczesną śmierć, podobnie jak jego ojciec, który zmarł w wieku 54 lat również z powodu astmy. Sąd wziął również pod uwagę fakt, że leki, które mężczyzna otrzymuje we Francji, nie są dostępne w Bangladeszu. Sąd zauważył także, że wyniki badań wskazują, że od czasu przybycia do Francji i rozpoczęcia terapii znacząco poprawiła się wydolność oddechowa pacjenta, dlatego powinien on móc kontynuować terapię we Francji⁴⁷. W konsekwencji sąd uznał zatem, że odmowa udzielenia zezwolenia na pobyt w rozpatrywanej sprawie mogłaby naruszać przepisy art. L313-11 ust. 11 francuskiego Kodeksu wjazdu i pobytu cudzoziemców oraz prawa do azylu z 24 listopada 2004 r.⁴⁸

Zdziwienie może wywoływać fakt, że dopiero teraz niezawisły sąd w europejskim państwie wziął pod uwagę czynniki związane z zanieczyszczeniem środowiska przy rozprawie ekstradycyjnej wnosząc w ten sposób swój wkład w szerszą debatę na temat prawa człowieka do czystego powietrza i środowiska. Przecież pierwsze regulacje prawne zakazujące zanieczyszczania powietrza szkodliwymi związkami chemicznymi można odnaleźć już w prawie rzymskim. *Digesta Iustiniani* zawierały pojęcie *immissiones* wskazując przy tym jednoznacznie, że na swoim gruncie wolno czynić tylko to, co nie powoduje immisji na grunt należący do innych⁴⁹. Oczywiście w czasach rzymskich regulacja ta odnosiła się do emisji wody, dymu, zapachów i ciepła⁵⁰, jednak jako konstrukcja prawna została włączona do kodyfikacji cywilnych państw europejskich i na długie lata określiła zasady rozstrzygania sporów powstałych na tle emisji zanieczyszczeń przenoszonych drogą powietrzną⁵¹.

⁴⁶ I. Gubbay, J. Hilton, *Air Pollution and Asylum: A Legal First*, <https://www.hausfeld.com/perspectives/air-pollution-and-asylum-a-legal-first> [14.04.2021].

⁴⁷ Cour administrative d'appel de Bordeaux, 2ème chambre, 18 décembre 2020, *op. cit.*

⁴⁸ *Code de l'entrée et du séjour des étrangers et du droit d'asile*, Version en vigueur au 22 avril 2021 https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070158/2021-04-14/ [22.04.2021].

⁴⁹ *In suo enim alii hactenus facere licet, quatenus nihil in alienum immittat*, Ulpianus, libro septimo decimo ad edictum (D.8,5,8,5).

⁵⁰ W. Litewski, *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001, s. 89.

⁵¹ A. Gubrynowicz, *Ochrona powietrza w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2005, s. 17.

Rzymskie koncepcje teoretyczne nie znalazły jednak uznania na gruncie prawa międzynarodowego, które aż do lat siedemdziesiątych XX w. zachowywało daleko posuniętą wstrzeźliwość w zakresie ochrony powietrza⁵². Paradoksalnie to właśnie postępujące zmiany klimatyczne zwróciły ponownie uwagę społeczności międzynarodowej na konieczność prawnej ochrony powietrza przed skutkami zanieczyszczeń, których nadmierna koncentracja w powietrzu może spowodować zmianę jego składu chemicznego lub wpłynąć na jego właściwości w sposób dalece niekorzystny dla zdrowia i życia człowieka.

Wydając wyrok z 18 grudnia 2020 r. sąd apelacyjny w Bordeaux zwrócił uwagę, że stężenie drobnych cząstek w powietrzu w Bangladeszu, skąd pochodzi uchodźca, jest jednym z najwyższych na świecie, a śmiertelność związana z astmą wynosi 12,92 na 100 tys. mieszkańców w porównaniu z 0,82 na 100 tys. mieszkańców we Francji⁵³. Opinia francuskiego sądu miała solidne podstawy w danych naukowych. Według Indeksu Efektywności Środowiskowej (*Environmental Performance Index*) prowadzonym przez badaczy z uniwersytetów Yale i Columbia, Bangladesz w 2020 r. znajdował się na 179 miejscu wśród 180 sklasyfikowanych państw z całego świata, pod względem jakości powietrza. Zajmował w nim też ostatnie, 178 miejsce, pod względem stężenia drobnych cząstek PM_{2,5} w powietrzu⁵⁴.

W tych szczególnych okolicznościach sąd apelacyjny w Bordeaux orzekł, że mężczyzny nie można uznać za mogącego skutecznie korzystać z odpowiedniego traktowania w Bangladeszu, a zatem odmowa przedłużenia jego zezwolenia na pobyt we Francji narusza przepisy art. L313-11 ust. 11 francuskiego Kodeksu wjazdu i pobytu cudzoziemców oraz prawa do azylu z 24 listopada 2004 r., który stanowi m. in., że cudzoziemiec może uzyskać pozwolenie na pobyt we Francji, jeżeli stan jego zdrowia wymaga opieki medycznej, której ograniczenie mogłoby mieć dla niego wyjątkowo poważne konsekwencje oraz jeżeli uwzględniając ofertę opieki i charakterystykę systemowych uwarunkowań zdrowotnych w kraju pochodzenia faktycznie nie mógłby on skorzystać z odpowiedniego leczenia.

Poza oczywistym osobistym zwycięstwem, pozostającego anonimowym, człowieka będącego w centrum tej sprawy, istnieje szansa, że wyrok sądu w Bordeaux może posłużyć jako precedens prawny dla przyszłych spraw związanych z migracjami spowodowanymi zmianami klimatycznymi, czy środowiskowymi. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że ta sprawa zachęci inne sądy, jak również rządy państw do bardziej systemowego traktowania problemów z jakimi borykają się ludzie nazywani „uchodźcami klimatycznymi”.

⁵² Na międzynarodowy system prawnej ochrony powietrza składają się przede wszystkim: Konwencja w sprawie transgranicznego zanieczyszczenia powietrza na dalekie odległości sporządzona w Genewie dnia 13 listopada 1979 r. (Dz.U. 1985 nr 60 poz. 311), Konwencja Wiedeńska o Ochronie Warstwy Ozonowej, sporządzona w Wiedniu dnia 22 marca 1985 r. (Dz.U. 1992 nr 98 poz. 488), Protokół Montrealski w sprawie substancji zubożających warstwę ozonową sporządzony w Montrealu dnia 16 września 1987 r. (Dz.U. 1992 Nr 98 poz. 490).

⁵³ Cour administrative d'appel de Bordeaux, 2ème chambre, 18 décembre 2020, op. cit.

⁵⁴ <https://epi.yale.edu/epi-country-report/BGD> [14.04.2021].

Stany Zjednoczone

Powyższą tezę zdaje się potwierdzać Rozporządzenie wykonawcze w sprawie odbudowy i ulepszenia programów przesiedlania uchodźców oraz planowania wpływu zmian klimatycznych na migrację, wydane 4 lutego 2021 r. przez nowego Prezydenta Stanów Zjednoczonych Josepha R. Bidena Jr. Podczas swojej kampanii wyborczej, ówczesny kandydat Partii Demokratycznej na urząd Prezydenta Stanów Zjednoczonych, Joe Biden deklarował, że jednym z celów jego polityki będzie przywrócenie USA należnego im miejsca w polityce międzynarodowej. Już jako Prezydent podczas przemówienia na Monachijskiej Konferencji Bezpieczeństwa 19 lutego 2021 r. Joseph R. Biden Jr. wypowiedział znamienne słowa „*I'm sending a clear message to the world: America is back*”⁵⁵. W tym samym przemówieniu Prezydent Biden oświadczył, że społeczność międzynarodowa musi współpracować w kwestii zmian klimatycznych i że nie można dłużej zwlekać lub robić zaledwie minimum, aby rozwiązać problem zmian klimatu⁵⁶.

W świecie wielkiej polityki nie zdarza się to zbyt często, ale tym razem słowom towarzyszyły czyny. Zaledwie kilka godzin po swoim zaprzysiężeniu Prezydent Biden podpisał siedemnaście dekretów, pośród których znalazło się również oświadczenie o ponownym uznaniu przez Stany Zjednoczone Ameryki postanowień Porozumienia Paryskiego⁵⁷. Decyzja ta została potwierdzona w treści kolejnego prezydenckiego dekretu z 27 stycznia 2021 r., w którym Joseph R. Biden Jr. potwierdził, że kryzys klimatyczny znalazł się w centrum amerykańskiej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa narodowego. Temu też miało służyć przedłożenie przez Stany Zjednoczone dokumentu ponownego przystąpienia do Porozumienia Paryskiego⁵⁸.

Dynamika i konsekwencja z jaką nowa amerykańska administracja zaczęła traktować problematykę zmian klimatycznych zostały potwierdzone w treści Rozporządzenia wykonawczego w sprawie odbudowy i ulepszenia programów przesiedlania uchodźców oraz planowania wpływu zmian klimatycznych na migrację z 4 lutego 2021 r.⁵⁹.

O znaczeniu tego aktu dla kwestii ochrony życia i udzielania pomocy uchodźcom klimatycznym najlepiej świadczą słowa Maxine Burkett profesor prawa międzynarodowego i znawczyni prawnych aspektów zmian klimatycznych z Uniwersytetu Hawajskiego w Manoa, która powiedziała: „*ci z nas, którzy pracowali w tej przestrzeni, czekali na tego rodzaju postęp – i to na najwyższym poziomie – od lat*”. Profesor Burkett nazwała rozporządzenie Prezydenta Bidena „*niewiarygodnie wybiegającym*

⁵⁵ Remarks by President Biden at the 2021 Virtual Munich Security Conference, February 19, 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/02/19/remarks-by-president-biden-at-the-2021-virtual-munich-security-conference/> [15.04.2021].

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/01/20/paris-climate-agreement/> [15.04.2021].

⁵⁸ Executive Order 14008 of January 27, 2021, Tackling the Climate Crisis at Home and Abroad, Federal Register Vol. 86, No. 19, Monday, February 1, 2021.

⁵⁹ Executive Order 14013 of February 4, 2021, op. cit.

w przyszłość”, zarówno za przeskoczenie społeczności międzynarodowej, jak i za nakreślenie kompleksowego podejścia do problemu, w tym prewencyjnej pomocy dla obszarów, które mogą mieć wpływ na klimat. Jej zdaniem propozycja Bidena „obejmuje nie tylko inteligentne planowanie w celu przygotowania się do zwiększonego przemieszczania się ludności, ale także pozwala na staranne rozważenie, jak zapobiegać migracjom, zapewniając społecznościom możliwość rozwoju w ich miejscach dla przyszłych pokoleń”⁶⁰.

To co niewątpliwie przesądza o wartości rozporządzenia Prezydenta Bidena to nakazanie, że w ciągu 180 dni od daty jego wydania Asystent Prezydenta ds. Bezpieczeństwa Narodowego (*Assistant to the President for National Security Affairs, APNSA*) w porozumieniu z Sekretarzem Stanu, Sekretarzem Obrony, Sekretarzem Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Administratorem Agencji Rozwoju Międzynarodowego Stanów Zjednoczonych oraz Dyrektorem Wywiadu Narodowego, przygotowuje i przedłoży Prezydentowi sprawozdanie dotyczące zmian klimatu i ich wpływu na migracje, w tym migrację przymusową, przesiedlenia wewnętrzne i planowane relokacje. Sprawozdanie to będzie musiało zawierać przynajmniej omówienie: skutków migracji związanej z klimatem dla bezpieczeństwa międzynarodowego, możliwości ochrony i przesiedlania osób przesiedlonych bezpośrednio lub pośrednio z powodu zmian klimatycznych, mechanizmów identyfikacji takich osób, propozycji dotyczących tego, jak te ustalenia powinny wpłynąć na wykorzystanie pomocy zagranicznej Stanów Zjednoczonych w celu złagodzenia negatywnych skutków zmian klimatu, a także możliwości współpracy z innymi państwami, organizacjami międzyrządowymi i pozarządowymi i społecznościami lokalnymi w celu reagowania na migracje wynikające bezpośrednio lub pośrednio ze zmian klimatycznych⁶¹.

Najbliższe pół roku będzie z pewnością kluczowe dla zmiany globalnego podejścia do kwestii powiązania prawnej ochrony życia ze skutkami zmian klimatycznych. Poszukiwanie odpowiednich rozwiązań w kluczowych dla społeczności międzynarodowej kwestiach zawsze zaczyna się od zdecydowanych działań krajowych ze strony wpływowych krajów, takich jak Stany Zjednoczone. Szczególnie, że mamy do czynienia z mocarstwem, które jeszcze kilka miesięcy temu wycofało się z Porozumienia Paryskiego. Wydaje się zatem zasadne oczekiwanie, że ewentualne przywództwo USA w dziedzinie migracji klimatycznej będzie wymagało przede wszystkim znalezienia odpowiedzi na dwa fundamentalne pytania: jaki jest związek między zmianą klimatu a mobilnością ludzi oraz jakie środki ochrony prawnej powinny być dostępne dla migrantów klimatycznych, w celu zapewnienia prawnej ochrony życia w obliczu katastrofalnych zmian klimatycznych. W podobnym tonie wypowiada się wielu ekspertów z tej dziedziny⁶², dlatego słusznym wydaje się

⁶⁰ A. Aton, *Biden pushes U.S. — and the world — to help climate migrants*, <https://www.eenews.net/climatewire/stories/1063724555/search?keyword=Biden+pushes+U.S.+%E2%80%94+and+the+world+%E2%80%94+to+help+climate+migrants> [15.04.2021].

⁶¹ Executive Order 14013 of February 4, 2021, op. cit., sec. 6.

⁶² Zob.: E. Yayboke, J. Staguhn, *A New Framework for U.S. Leadership on Climate Migration*, CSIS Briefs October 23, 2020, <https://www.csis.org/analysis/new-framework-us-leadership-climate-migration> [15.04.2021].

oczekiwanie światowej opinii publicznej na wyniki prac zaplanowanych w rozporządzenia Prezydenta Bidena. Jeszcze bardziej frapujące będą zapewne wydawane na ich podstawie decyzje.

Komitet Praw Człowieka ONZ

Zmiana podejścia do dla ochrony prawa do życia w obliczu zmian klimatycznych dokonuje się również w sferze prawa międzynarodowego. I dobrze, bo jakkolwiek nie można nie docenić zmian zachodzących w krajowych porządkach prawnych, to jednak od zakończenia Drugiej Wojny Światowej ochrona praw człowieka stała się domeną prawa międzynarodowego, z której to prawo krajowe wielu państw czerpało i do dziś czerpie nie tylko inspiracje, ale często korzysta również z proponowanych przez nie rozwiązań i mechanizmów ochronnych.

Zmiana, którą mam na myśli została zapoczątkowana przez Komitet Praw Człowieka ONZ. Stwierdził on po raz pierwszy w swojej opinii opublikowanej 7 stycznia 2020 r., że państwa nie mogą deportować osób, których prawo do życia mogłoby zostać naruszone przez konsekwencje zmian klimatycznych.

Opinia została wydana przez Komitet w związku ze skargą złożoną przez obywatela Republiki Kiribati Ioane Teitiota na naruszenie w 2015 r. przez Nową Zelandię jego prawa do życia w rozumieniu art. 6 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 19 grudnia 1966 r.⁶³

Wniosek o azyl złożony w Nowej Zelandii przez Ioane Teitiota, który przybył do tego kraju w 2007 r., gdzie przyszło na świat troje jego dzieci, został odrzucony po tym, jak jeden z sędziów, John Priestley, stwierdził, że przyznanie rodzinie statusu uchodźców w związku z zagrożeniami wynikającymi ze zmian klimatycznych pozwoli *«milionom ludzi, którzy stoją w obliczu średnioterminowej deprywacji gospodarczej, lub bezpośrednich konsekwencji klęsk żywiołowych lub wojennych ubiegać się o status uchodźcy»*⁶⁴.

Składając skargę do Komitetu Praw Człowieka ONZ, pan Teitiota argumentował, że wzrost poziomu morza i inne skutki zmian klimatycznych sprawiły, że jego ojczyzna, Kiribati nie nadawała się do zamieszkania dla wszystkich jej mieszkańców. Dochodziło do gwałtownych sporów o ziemię, ponieważ zaczynało brakować terenów nadających się do zamieszkania. Degradacja środowiska utrudniała prowadzenie gospodarstw rolnych, a woda słodka została skażona przez słoną wodę oceaniczną⁶⁵.

Jego argumentacja miała oparcie w faktach, bo jeszcze w maju 2014 r. rząd Kiribati dokonał zakupu za 9,4 mln dolarów australijskich znajdującej się na Fidzi posiadłości *Natoavatu* o powierzchni 5,5 tys. hektarów⁶⁶. Zakup ten w żadnym

⁶³ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*, op. cit.

⁶⁴ <http://www.pmc.aut.ac.nz/pacific-media-watch/nz-climate-change-refugees-win-appeal-remain-country-8885> [dostęp: 15.04.2021]

⁶⁵ *Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol...*, op. cit., pkt. 1.1.

⁶⁶ Kiribati buys a piece of Fiji. Press Release, <http://www.climate.gov.ki/2014/05/30/kiribati-buys-a-piece-of-fiji> [17.04.2021].

razie nie oznaczał uzyskania zwierzchności nad tą ziemią, która w świetle prawa wciąż stanowi terytorium Fidżi⁶⁷. Na marginesie tych rozważań warto zauważyć, że w lutym 2021 r. światowe media podały informacje o planie przekształcenia zakupionej pół dekady temu ziemi w komercyjną farmę, która ma pomóc w zapewnieniu pożywienia dla ludności Kiribati przy „technicznej pomocy” z Chin. Do dziś nie podano jednak szczegółów tego planu, a zwłaszcza kto: mieszkańcy Kiribati, Chińczycy czy obywatele Fidżi będą uprawiali tę ziemię, a także co będzie na niej rosło i dla kogo?⁶⁸

Z treści opinii wydanej przez Komitet Praw Człowieka ONZ 7 stycznia 2020 r. wynika pośrednio, że Komitet musiał mieć pewne informacje na ten temat, ponieważ stwierdził, że jakkolwiek zgadza się z twierdzeniami autora skargi, że wzrost poziomu morza może spowodować, że Kiribati w perspektywie 10–15 lat stanie się niezdatne do zamieszkania, to nie można nie zauważyć, że Republika Kiribati, przy wsparciu społeczności międzynarodowej, podejmuje szereg pozytywnych działań adaptacyjnych w celu zmniejszenia istniejących zagrożeń i wzmocnienia odporności na szkody związane ze zmianami klimatu⁶⁹.

Zasadne wydaje się zatem stanowisko Komitetu, który uznał, że w konkretnej sprawie pana Teitioty uznał, że sądy nowozelandzkie nie naruszyły jego prawa do życia, a tym samym, że nie doszło do naruszenia art. 6 ust. 1 Paktu. Nie przeszkodziło to jednak Komitetowi wykorzystać przedmiotowego orzeczenia do wskazania pożądanych standardów, które mogą znacznie ułatwić powodzenie wniosków o azyl składanych w przyszłości w związku ze zmianami klimatycznymi.

Komitet zauważył, że obowiązek niedokonywania ekstradycji, deportacji lub innego przekazania zgodnie z art. 6 Paktu może być szerszy niż zakres stosowania zasady *non-refoulement* wynikającej z prawa międzynarodowego dotyczącego uchodźców, ponieważ może również wymagać ochrony cudzoziemców nieuprawnionych do przyznania statusu uchodźcy⁷⁰. Komitet wyraził podobną opinię w swoim komentarzu nr 36 z 2018 r., w którym stwierdził m. in., że państwa-strony muszą zezwolić wszystkim ubiegającym się o azyl, którzy twierdzą, że istnieje poważne ryzyko naruszenia ich prawa do życia w państwie pochodzenia, na dostęp do statusu uchodźcy lub podjąć wobec nich inne zindywidualizowane lub grupowe procedury określania statusu, które mogłyby zapewnić im ochronę przed wydaleniem⁷¹. W związku z tym zdaniem Komitetu należy zawsze brać pod uwagę wszystkie istotne fakty i okoliczności, w tym ogólną sytuację praw człowieka w kraju pochodzenia

⁶⁷ Np. prawo połowu ryb zostało zarezerwowane dla obywateli Fidżi, zob.: J. Ellsmoor, Z. Rosen, *Kiribati's land purchase in Fiji: does it make sense?*, „Devpolicy Blog from the Development Policy Centre”, January 11, 2016, s. 2, <http://devpolicy.org/kitibatis-land-purchase-in-fiji-does-it-make-sense-20160111> [17.04.2021].

⁶⁸ C. Pala, *Kiribati and China to develop former climate-refuge land in Fiji*, <https://www.theguardian.com/world/2021/feb/24/kiribati-and-china-to-develop-former-climate-refuge-land-in-fiji> [17.04.2021].

⁶⁹ *Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol...*, op. cit., pkt. 9.12.

⁷⁰ *Ibidem*, pkt. 9.3.

⁷¹ *General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life*, 30 October 2018, CCPR/C/GC/36, pkt. 31.

osoby składającej wniosek o azyl. Zdaniem Komitetu to do właściwych organów państw-stron Paktu należy zbadanie faktów i dowodów w danej sprawie⁷². W wydawanych wcześniej opiniach dotyczących poszczególnych państw-stron wskazywano również, że wnioski o nadanie statusu uchodźcy powinny być zawsze oceniane indywidualnie, a decyzja uznająca wniosek za niedopuszczalną nie powinna mieć restrykcyjnych skutków proceduralnych⁷³.

Analizując dalej sprawę pana Teitioty Komitet przypomniał, że prawa do życia nie można właściwie zrozumieć, jeżeli jest ono interpretowane w sposób restrykcyjny a także, że ochrona tego prawa wymaga od państw-stron stosowania środków pozytywnych. Komitet przypomniał również swój komentarz nr 36 z 2018 r., w którym wskazał, że prawo do życia obejmuje również prawo jednostek do godnego życia i do wolności od działań lub zaniechań, które mogłyby spowodować ich nienaturalną lub przedwczesną śmierć⁷⁴.

Dalej Komitet konsekwentnie przypomniał w opinii z 7 stycznia 2020 r., że obowiązek państw-stron do poszanowania i zapewnienia prawa do życia rozciąga się również na dające się racjonalnie przewidzieć zagrożenia i sytuacje zagrażające życiu, które mogą spowodować jego utratę⁷⁵. Nie było to zupełnie *novum* w opiniach Komitetu. Podobny pogląd został wyrażony już w komentarzu 6 z 1982 r.⁷⁶, a także w sprawach *Toussaint v. Canada*⁷⁷ i *Portillo Cáceres and Others v. Paraguay*⁷⁸. W tej ostatniej sprawie Komitet uznał istnienie niezaprzeczalnego związku między ochroną środowiska a przestrzeganiem praw człowieka oraz, że degradacja środowiska może niekorzystnie wpłynąć na efektywne korzystanie z prawa do życia⁷⁹. W komentarzu nr 36 z 2018 r. w sformułowanym przez Komitet swoistym katalogu najpilniejszych i najpoważniejszych zagrożeń dla możliwości korzystania z prawa do życia przez obecne i przyszłe pokolenia oprócz degradacji środowiska, nie zrównoważonego rozwoju znalazły się również zmiany klimatyczne⁸⁰.

Dalsze analizy w sprawie pana Teitioty doprowadziły Komitet do wniosku, że szkody spowodowane zmianami klimatu mogą wynikać zarówno z nagłych wydarzeń, jak i powolnych procesów. Zarówno nagłe zdarzenia (takie jak intensywne deszcze i powodzie), jak i powolne procesy (takie jak podnoszenie się poziomu morza, zasolenie i degradacja gleby) mogą napędzać transgraniczne przemieszczanie się osób

⁷² *Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol...*, op. cit., pkt. 9.3; *X v. Sweden*, Communication No. 1833/2008, CCPR/C/103/D/1833/2008, pkt. 5.18.

⁷³ UN Human Rights Committee, *Concluding Observations: Estonia*, 15 April 2003, CCPR/CO/77/EST, pkt. 13; UN Human Rights Committee, *Concluding observations on the second periodic report of Tajikistan*, 22 August 2013, CCPR/C/TJK/CO/2, pkt. 11.

⁷⁴ *General comment No. 36 (2018)*, op. cit., pkt. 3.

⁷⁵ *Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol...*, op. cit., pkt. 9.4.

⁷⁶ *CCPR General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life)*, 30 April 1982, pkt. 5.

⁷⁷ *Toussaint v. Canada*, Communication No. 2348/2014, CCPR/C/123/D/2348/2014, pkt. 11.3.

⁷⁸ *Portillo Cáceres and Others v. Paraguay*, Communication 2751/2016, CCPR/C/126/D/2751/2016, pkt. 7.5.

⁷⁹ *Ibidem*, pkt. 7.4.

⁸⁰ *General comment No. 36 (2018)*, op. cit., pkt. 62.

poszukujących ochrony przed szkodami związanymi ze zmianami klimatycznymi. Zdaniem Komitetu bez zdecydowanych wysiłków krajowych i międzynarodowych skutki tych zmian mogą narazić jednostki na naruszenie ich praw wynikających z art. 6 lub art. 7 Paktu, wywołując tym samym zobowiązanie państw do zakazu wydalania osób zagrożonych. W przedmiotowej sprawie Komitet stwierdził, że ryzyko zanurzenia całego kraju pod wodą jest tak skrajnym ryzykiem, że warunki życia w takim kraju mogą stać się nie do pogodzenia z prawem do godnego życia, zanim ryzyko stanie się rzeczywistym zagrożeniem⁸¹.

Opinia z 7 stycznia 2020 r. jest pierwszą decyzją podjętą przez organ ONZ ds. praw człowieka w sprawie skargi złożonej przez osobę ubiegającą się o azyl ze względu na konsekwencje zmian klimatycznych. Jej treść stanowi wyraźną wskazówkę dla państw-stron Paktu, aby nie deportować osób, które stoją w obliczu skutków zmian klimatycznych, które mogą naruszać ich prawo do życia.

Zakończenie

Jestem pewien, że pomimo wielu wątpliwości i niepokojów związanych z (nie)przestrzeganiem prawa do życia w obliczu zmian klimatycznych, nie powinniśmy ulegać panice i biernie czekać na najgorsze. Dziś w zasadzie nie ma na świecie ani jednej dużej organizacji naukowej, która zaprzeczałaby realności zmian klimatycznych i ich antropogenicznym przyczynom⁸². Ale trzeba pamiętać, że jeszcze nie tak dawno nieustannie atakowano m. in. Michaela Manna z Uniwersytetu Stanowego Pensylwanii za to, że wykazał, że od lat pięćdziesiątych XIX w. do dziś nastąpił gwałtowny wzrost średnich temperatur (*hockey stick effect*). Niektórzy byli przekonani, że obalając teorie Michaela Manna będą w stanie obalić Międzyrządowy Zespół ds. Zmian Klimatu (*Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC*)⁸³.

Niejednokrotnie odnoszę wrażenie, że większość problemów związanych ze zmianami klimatu łączymy z eksploatacją złóż paliw kopalnych i ich przetwarzaniem na energię, co do której apetyt współczesnego społeczeństwa wydaje się być niczym nieograniczony. Niedopuszczając do siebie myśli, że to właśnie ich nadmierne wydobycie i modyfikowanie zagraża naszym prawom, zamiast bronić naszego prawa do życia, stajemy się nieświadomymi niczego obrońcami praw przemysłu naftowego i węglowego. Jesteśmy biernymi odbiorcami ciepła i prądu elektrycznego pochodzącego z elektrowni opartych na węglu, użytkownikami coraz to nowocześniejszych pojazdów poruszanych za pomocą silników spalinowych, konsumentami tworzyw sztucznych produkowanych również na bazie paliw kopalnych. W konsekwencji stajemy się ofiarami susz i powodzi, umieramy z powodu nieznanych dotąd chorób,

⁸¹ *Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol...*, op. cit., pkt. 9.11.

⁸² M. Popkiewicz, A. Kardaś, S. Malinowski, op. cit., s. 19.

⁸³ F. Pearce, *Climate change debate overheated after sceptic grasped 'hockey stick'*, <https://www.theguardian.com/environment/2010/feb/09/hockey-stick-michael-mann-steve-mcintyre> [19.04.2021].

pijemy zanieczyszczoną wodę i spożywamy niezdrową żywność, jesteśmy świadkami bezpowrotnego giniecia gatunków roślin i zwierząt, tracimy nasze domy i miejsca pracy z powodu wzrastającego poziomu mórz i oceanów.

Last but not least bronimy prawa, które sami sobie odbieramy. Tak bardzo chcemy żyć, jak gdyby nic złego nie działo się z naszą Ziemią, że sami odbieramy sobie prawo do życia. Kiedy myślimy o nim, najczęściej rozpatrujemy kwestie zakazu zabijania, niedopuszczalności stosowania kary śmierci, aborcji, eutanazji, itp. Ale przecież prawo do życia to również prawo do wolności od strachu i niedostatku⁸⁴, prawo do godnego życia⁸⁵, prawo do życia w zdrowym środowisku⁸⁶, prawo do czystego powietrza⁸⁷, itd.

Niezależnie od tego czy wskazane wyżej prawa będziemy traktować jako zbiór uprawnień związanych z poszczególnymi elementami środowiska, czy za jednolite podmiotowe prawo człowieka do środowiska⁸⁸, to zawsze w ramach jego realizacji jednostka będzie mogła domagać się ochrony od władz publicznych. Niestety, w przeciwieństwie do innych regionalnych konwencji ochrony praw człowieka Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r.⁸⁹ nie zawiera wyraźnego odniesienia do prawa człowieka do środowiska, ani jakiegokolwiek innego przypominającego je jeśli nie w treści, to choćby w brzmieniu. Uprowadzając jednak głosy krytyków, trzeba zauważyć, że w przypadku art. 11 Protokołu Dodatkowego do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1988 r.⁹⁰ prawo to nie podlega uzasadnieniu, a w przypadku art. 24 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów z 1981 r.⁹¹ orzecznictwo jest bardzo ograniczone⁹².

Choć może to obniżać ich rangę jeśli chodzi o wyciąganie wniosków dotyczących zmian klimatycznych, to jednak wciąż warto zadać sobie pytanie: czy to przypadek, że regionalne systemy ochrony praw człowieka dotyczące tych części świata, które są bardziej dotknięte konsekwencjami zmian klimatycznych, choć bez

⁸⁴ *Towards freedom from fear and want: Human rights in the post-2015 agenda*, Thematic Think Piece OHCHR, May 2012, https://www.un.org/millenniumgoals/pdf/Think%20Pieces/9_human_rights.pdf [19.04.2021].

⁸⁵ *XI Seminarium Warszawskie, Prawo do godnego życia w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i innych standardów międzynarodowych*, Warszawa 2018.

⁸⁶ *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*, 1 February 2016, A/HRC/31/52.

⁸⁷ *Report of the Special Rapporteur: Issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*, 8 January 2019, A/HRC/40/55.

⁸⁸ K. Drzewicki, *Trzecia generacja praw człowieka*, „Sprawy Międzynarodowe” 1983, nr 10; cyt. za: J. Ciechanowicz-McLean, P. Dembicki, *Prawa człowieka do życia i do środowiska*, [w:] B. Gro-nowska (red.), *Prawa człowieka a ochrona środowiska – wspólne wartości i wyzwania*, Toruń 2018, s. 70.

⁸⁹ *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, op. cit.

⁹⁰ *Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights*, “Protocol of San Salvador”, 17 November 1988, art. 11

⁹¹ *African Charter on Human and Peoples’ Rights*, op. cit., art. 24.

⁹² P. Cullet, *Human rights and climate change. Broadening to the right to environment* [w:] *The Oxford Handbook of International Climate Change*, Oxford University Press 2016, s. 509.

wątpienia są za nie mniej odpowiedzialne niż Europa, wykazują znacznie większą wrażliwość na te kwestie niż system europejski?

Istnieją podstawy empiryczne i prawne do powiązania zmian klimatycznych z prawami człowieka, zwłaszcza z prawem do życia. Zmiany klimatyczne stanowią zagrożenie dla praw człowieka i procesów społecznych, które sprawiają, że ludzie są podatni na zmiany klimatyczne i często wiążą się z łamaniem praw człowieka. Następuje zatem zwielokrotnienie niesprawiedliwości w zakresie praw człowieka spowodowanych zmianami klimatycznymi. Osoby, których prawa zostały najbardziej naruszone, są najczęściej tymi samymi, których prawa są najbardziej narażone na negatywne konsekwencje zmian klimatycznych i którzy są ostatnimi odpowiedzialnymi za emisję gazów cieplarnianych⁹³.

Piśmiennictwo

- Brown O., *Migration and Climate Change*, International Organization for Migration, Geneva 2008.
- Burnett J., *Human rights and vulnerability to climate change*, [w:] S. Humphreys (ed.), *Human rights and climate change*, Cambridge University Press, Cambridge 2016.
- Ciechanowicz-McLean J., Dembicki P., *Prawa człowieka do życia i do środowiska*, [w:] Gronowska B. (red.), *Prawa człowieka a ochrona środowiska – wspólne wartości i wyzwania*, Toruń 2018.
- Cullet P., *Human rights and climate change. Broadening to the right to environment* [w:] *The Oxford Handbook of International Climate Change*, Oxford University Press, Oxford 2016.
- Drzewicki K., *Trzecia generacja praw człowieka*, „Sprawy Międzynarodowe” 1983, nr 10.
- Filiberto D., Wethington E., Pillemer K., Wells N. M., Wysocki M., Parise J. T., *Older People and Climate Change: Vulnerability and Health Effects*, „Generations: Journal of the American Society on Aging”, Vol. 33, No. 4, Gray and Green: The Intersection of Aging and the Environment (Winter 2009–2010).
- Giddens A., *Klimatyczna katastrofa*, Warszawa 2010.
- Gubrynowicz A., *Ochrona powietrza w świetle prawa międzynarodowego*, Warszawa 2005.
- Haq G., *Growing Old in a Changing Climate*, “Public Policy & Aging Report” 2017, Volume 27, Issue 1.
- Humphreys J. (ed.), *Human rights and climate change*, Cambridge University Press 2016.
- Litewski W., *Podstawowe wartości prawa rzymskiego*, Kraków 2001.
- Popkiewicz M., Kardaś A., Malinowski S., *Nauka o klimacie*, Warszawa 2018.
- *The Oxford Handbook of International Climate Change*, Oxford University Press 2016.
- *XI Seminarium Warszawskie, Prawo do godnego życia w świetle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i innych standardów międzynarodowych*, Warszawa 2018.

⁹³ J. Burnett, *Human rights and vulnerability to climate change*, [w:] S. Humphreys (ed.), *Human rights and climate change*, Cambridge University Press, Cambridge 2016, s. 267.

THE RIGHT TO LIVE IN THE FACE OF CLIMATE CHANGE

Summary: Without the right to life, there is no question of human rights. That is why it is necessary to talk about it, especially in the face of the greatest threat facing humanity today – climate change. The article consists of three parts. The first one presents how climate change threatens human life and health, and which social groups are most at risk of losing it. In the second part, the author, being aware that the law usually fails when it comes to protecting the life and health of the victims of climate change, presented several recent international, French and American legal acts, which try to increase this protection. The documents analyzed by author are the judgment of 18 December 2020 of the French Court of Appeal in Bordeaux, the Executive Order 14013 of February 4, 2021, Rebuilding and Enhancing Programs To Resettle Refugees and Planning for the Impact of Climate Change on Migration, issued by the new President of the United States, Joseph R. Biden Jr. and the Opinion of the Human Rights Committee of January 7, 2020.

Key words: the right to life, human rights, climate change, environmental protection, international law.